

SAFEVİ DEVLETİ'NDE TEKELİ TÜRKMENLERİ TEKELI TURKMANS IN THE SAFEVI STATE

ARİF SARI*

Sorumlu Yazar

Öz

Erdebil'de neşet etmiş Sünni bir tarikat olan Safevilğin Şiiliğe evrilerek hızla yayılması ve kısa sürede siyasî bir teşekkül halini alması tarihin müstesna hadiselerindendir. Bu konuda çok sayıda eser telif edilmiş olmakla beraber halen mesele tüm yönleriyle ortaya konulabilmiş değildir. Bilhassa Safevî devletinin ortaya çıkışının Osmanlı Devleti ve Anadolu beyliklerine tesiri hususunda etraflı tetkiklere ihtiyaç vardır. Merhum Faruk Sümer'in yaklaşık elli yıl önce ileri sürdüğü, Türkmenlerin Osmanlı merkezi idaresinin tazyikiyle İran'a gittikleri, Osmanlı topraklarında doğrudan şahın ihtiyariyle çıkan isyanlarla Safevîlerin Anadolu'dan nüfus devşirdikleri ve İran'a geçen Türkmenlerin imtiyazlı bir hayata kavuştukları tezinin bu anlamda gözden geçirilmesi icap etmektedir. Zira Safevî konfederasyonuna dahil olan Türkmen boyları münferiden ele alındığında bunların Safevî birliğine katılmalarında farklı amillerin etkili olduğu tespit edilmektedir. Örneğin Tekeliler, Safevî tarikatının yayıldığı ve devletleştiği süreçte Osmanlı idaresinin dışında, Karamanoğullarının topraklarında yaşamaktaydılar. İddia edilen aksine Şah Kulu Baba isyanının başlamasında Safevî şahının dahil olmadığı gibi isyan sonrasında Tekelilerin Safevî topraklarına geçmeleri de onların ilk arzusu değildi. Hatta İran'a giden Tekelilerin Safevî iç çekişmelerinde uğradıkları zaiyata bakılırsa onlar Anadolu'daki vaziyetlerine nazaran müreffeh bir hayata da kavuşamadılar. Bu tespitler Türkmen boylarının Anadolu'dan İran'a göç etmelerini aynı gerekçelerle izah eden ve Safevî devletinin Anadolu'dan giden nüfus sayesinde kurulduğunu varsayan görüşlerin anakronik hatalar barındırdığına delalet etmektedir. Bu anlamda muasır Safevî ve Osmanlı kaynaklarının mukayesesiyle Tekelilerin Safevîlerle münasebetlerinin tetkiki iki bakımdan ehemmiyet kesp etmektedir. Bunlardan ilki Tekelilerin hangi yollarla Safevî tarikatıyla irtibat kurdukları, Şah Kulu isyanının ne sebeple çıktığı ve neticesi, İran'a giden Tekelilerin Safevî devleti içerisindeki hallerinin ortaya konulmasıdır. Beklenen ikinci fayda ise Tekeliler örneği üzerinden Safevî konfederasyonunun parçası olan sair Türkmen boylarının da ayrı ayrı ele alınması böylece Safevilik konusunda yeni bir araştırma modeli sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Safevilik, Tekeli Türkmenleri, Şahkulu İsyanı, Şah İsmail, Şah Tahmasb, Tekeli Afeti

Abstract

Safavidism, a Sunni sect that originated in Ardabil, evolved into Shi'ism, spread rapidly and became a political organization in a short time. Although many works have been written on this subject, the issue has not yet been revealed in all its aspects. There is a need for detailed studies, especially on the impact of the emergence of the Safavid state on the Ottoman Empire and Anatolian principalities. A review in this sense of the thesis put forward by the late Faruk

Araştırma Makalesi / Künye: SARI, Arif. "Safevî Devleti'nde Tekeli Türkmenleri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 110 (Haziran 2024), s. 179-198. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1479919>.

* Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, E-mail: arifsari.gazi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5820-7296.

Sümer about fifty years ago, that Turkmans went to Iran under the pressure of the Ottoman central administration, that the Safavids recruited population from Anatolia with the rebellions that broke out in the Ottoman lands directly at the shah's discretion, and that the Turkmans who moved to Iran gained a privileged life. When the Turcoman tribes included in the Safavid confederation are considered individually, it is determined that different factors were effective in their participation in the Safavid union. For example, the Tekeli Turkmans lived outside the Ottoman administration, in the lands of the Karamanoglu Principality, during the period when the Safavid sect spread and became a state. Contrary to what is claimed, the Safavid shah was not involved in the beginning of the Shah Kulu Baba rebellion, and it was not their first wish for the Tekeli Turkmans to move into Safavid territory after the rebellion. In fact, considering the losses suffered by the Tekeli Turkmans who went to Iran during the Safavid internal conflicts, they could not have a prosperous life compared to their situation in Anatolia. These findings indicate that the views that explain the migration of Turcoman tribes from Anatolia to Iran with the same reasons and assume that the Safavid state was established thanks to the population migrating from Anatolia contain anachronistic errors. In this sense, examining the relations of the Tekeli Turkmans with the Safavids by comparing contemporary Safavid and Ottoman sources is important in two respects. The first of these is to reveal the ways in which the Tekeli contacted the Safavid sect, the reason for the Shah Kulu rebellion and its outcome, and the situation of the Tekeli people who went to Iran within the Safavid state. The second expected benefit is to consider the other Turcoman tribes that were part of the Safavid confederation separately, through the Tekeli Turkmans example, thus presenting a new research model on Safavidism.

Key Words: Safavidism, Tekeli Turkmans, Sakhulu rebellion, Shah Ismail, Shah Tahmasb, Tekeli disaster

Giriş

Türkmenlerin Safevîliğe meylini ve Safevî topraklarına gidişlerini dînî ve siyâsî-ekonomik sâikler olmak üzere iki başlıkta toplamak mümkündür. Bu ikisi arasında dînî nedenlerin çok daha ön planda bulunduğu gibi bunda Türkmenlerin geleneksel inançlarıyla Safevîlik arasındaki yakınlık son derece etkilidir. Safevî şeyhlerinin ve bilhassa Şeyh Cüneyd'in, Türkmenlerin kadim inanç esaslarını, İslamî motiflerle bezeyerek tarikata yeni bir yön vermeleri ve neseplerini ehl-i beyte ulaşan bir şecereye dayandırmaları tarikatın göçerler arasında yayılmasını hızlandıran esas âmil olmuştur. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar döneminde iyiden iyiye belirginleşen biçimiyle Safevî şeyhleri, kendilerini bu inancın merkezine yerleştirmişler, tarikat mensupları nezdinde tanrısal düzeyde kutsal bir makamda kabul görmeye başlamışlardır (Abdüllatif Kazvînî, 2011 , 34). Safevî şeyhini, mürşid-i kâmil ve beklenen kurtarıcı mehdî kabul eden Türkmenler, ona sorgusuz ve sınırsız bir sadakatle bağlanmışlardır (Melikoff, 2006 s. 54; Gülten, 2016, 27-29). Keza Safevîliğin iyiden iyiye yayılmaya başladığı XV. yüzyılın ortalarında dahi Türkmenler, Tanrı'nın insan suretinde görünmesi, ruhun bir bedenden başka bir bedene göçü, haksızlık ve zulme son verecek bir kurtarıcı önder beklentisi gibi temeli eski Türk dinine dayanan inançlarını canlı biçimde muhafaza ediyorlardı (Ocak, 2000, 144). Türkmenler arasında peygamber soyuna saygı, ona bağlanma arzusu ve bunlarla ilintili olarak evliya anlayışı önemli yer tutmaktaydı. Bu inançta ehl-i beyt sevgisi ve onun kutsallaştırılması, hatta ilâhî bir vasfa büründürülmesi ön plana çıkmaktaydı.

Türkmenlerin İran'a gidişlerinde, dinî iştîyak derecesinde olmasa da, XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyıl başlarında Anadolu'nun içinde bulunduğu idârî ve sosyo-ekonomik vaziyetin de tesiri olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı merkezî ve mahalli idarecilerinin vergi tevzîi üzerinden baskısı ve iskân politikasının göçlere etkisi son derece kısıtlıdır. Esas mesele ortadan kalkan beyliklerin ayrıcalıklarını yitirmiş

nüfuzlu beylerinin ve askerî sınıfının Osmanlı hükümetine tepki duymalarıdır. Bunlar, önce Karamanoğulları ve Timur'u, Safevîlerin ortaya çıkmasıyla da onları Osmanlılara alternatif olarak görmüşlerdir. Safevî şahının kendisine bağlanan beylere alışa geldikleri serbest bir hayat, önemli bir siyâsî-askerî rol ve tarikat çerçevesi içinde dinî bir heyecan vaat etmesi göçerlerin İran'a yönelmelerini kısmen kolaylaştırmıştır. Şah İsmail'in propagandasının başarısında karizmatik kişiliğinin yanında tarikat ehli olması ve askerî nitelikli bir kökenden gelmesi de ayrıca etkilidir (Ocak, 2000, 150).

Şeyh Haydar devrinden itibaren Safevîlik ile irtibatlı olan Tekeli Türkmenlerinin İran'a gidişlerinde de evvela mezhep gayretinin tesiri olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa Teke-ili'nde faal olan Safevî halifeleri bölgedeki göçerler arasında tarikatın yayılmasında son derece etkili olmuşlardır. Bununla birlikte Teke-ili'nin, özellikle Karamanoğullarının ortadan kalkmasından sonra içinde bulunduğu istikrarsız vaziyetinde yöreden İran'a yapılan göçlere tesir etmiştir.

1. Teke-ili ve Tekeli Yörükleri

Genel olarak bugünkü Antalya havâlisine tekâbül eden Teke-ili'nde ilk Türk hâkimiyeti 1207 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında başladı. 1215 yılında Kıbrıs kralının eline geçen Antalya, ertesi yıl I. İzzettin Keykavus'un Antalya kalesini fethiyle kesin olarak alındı (İbn Bibî, 2014, 125-130; Turan, 1996, 284). II. Mesud'un ölümüne kadar Selçukluların elinde kalan bölge, 1308 yılı itibarıyla Hamîdoğulları'nın idaresine geçti (Armağan, 2002, 9). Beyliğin merkezini Eğirdir'e taşıyan Hamîd Bey'in torunu Feleküddin Dündar Bey, Antalya'nın yönetimini kardeşi Yûnus Bey'e verdi. Hamîdoğulları'nın, merkezi Antalya olan Teke kolu böylece ortaya çıkmış oldu. Yûnus Bey'in ardından sırasıyla oğullarından Mahmud Bey ve Hızır Bey tarafından idare olunan Antalya, muhtemelen 1332 yılında Mübârizüddin Mehmed Bey'in yönetimine geçti (Emecen, 1991, 233-234; Çelik, 2011, 344-347; Tekindağ, 1979, 128-129). Bundan sonra Antalya havâlisi, Teke Bey olarak da tanınan Mehmed Bey'e izafeten Teke-ili olarak anılmaya başlandı (Tekindağ, 1979, 124-125; Armağan, 2002, 5; Karaca, 2002, 42). Mehmed Bey'den sonra bir müddet daha Tekeoğulları'nın hâkimiyetinde kalan şehir, Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katıldı (Armağan, 2002, 8-10; Tekindağ, 1979, 128-129). Ankara Savaşı'ndan sonra Mübârizüddin Mehmed Bey'in oğlu Osman Çelebi, Karamanlıların yardımıyla şehri tekrar ele geçirmek istediye de 1423 yılında yakalanarak öldürüldü. Teke-ili ve merkezi olan Antalya'da Osmanlı hâkimiyeti kesin olarak sağlandı (Tekindağ, 1977, 58; Çelik, 2011, 344-347; Kofçulu, 2011, 348-350).

Teke-ili, ağırlıklı olarak Oğuzların Üçoklu boyları tarafından yurt tutulmuş, bunlara Tekeli Yörükleri denilmiştir. Anadolu Selçuklular tarafından İğdir yörüklerine kışlak olarak tahsis edilen bölgeye (Tekindağ, 1979, 125), II. İzzettin Keykâvus zamanında Moğol istilasıyla yerlerinden olan bazı Türk aşiretleri de gelmişlerdi. 1260 yılında yöreden geçen İbn Sâid, Antalya ile Denizli arasındaki dağlık alanda kalabalık bir göçer gurubun yaşadığından bahsetmektedir (Çelik, 2011, 344-347). XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlılarla mücadele halindeki Menteşe, Saruhan ve Karamanoğlu topraklarından gelen bazı Türkmen toplulukları da Teke-ili'ni yurt tutmuşlardı (Armağan, 1997, 7).

XVI. yüzyıl başlarında Teke-ili Anadolu'nun güneyinde; Antalya, Finike, Kaş, Kalkanlı, Milli, Gömbe, Elmalı, İstanos (Korkud-eli) ve Karahisar ile Antalya ve Alanya arasındaki sahil bölgesini kapsamaktaydı (Çelik, 2011, 344-347; Karaca, 2002, 42). Osmanlı idaresinde sancak itibarıyla Teke-ili, doğuda Alaiye sancağına bağlı Manavgat kazası, batıda Menteşe (Muğla) sancağına bağlı Meğri (Fethiye) kazası,

kuzeyde Hamid (Isparta) sancağı ve Terkemiş (Burdur) sancağıyla komşuydu (Ak, 2018, 1022; Karaca, 2002, 64). Terkemiş (Burdur), Hamid ve Menteşe, her ne kadar farklı idârî birimler olsa da yaylak ve kışlak sahalalarının iç içe olması bakımından yürüklerin birbiriyle irtibatlı oldukları sahalardı. Bilhassa Burdur ve Isparta hattı Teke Yürüklerinin yaylak alanıydı (Ak, 2018, 1029). Bu bakımdan Teke Yürüklerinin asıl kütesini Antalya havalisini yurt tutmuş olanlar teşkil etmekle birlikte Burdur, Isparta, İçel havalisindeki yürüklerin büyük kısmı da Teke yürükleriyle ilişkiliydi. Keza Safevî kaynaklarında İran'a giden Tekelilerden bahisle yalnızca Antalya havalisinden değil zikredilen coğrafyanın bütününden gelenler kastedilmektedir.

Osmanlı tahrir defterlerinden tespit edildiği kadarıyla Teke sancağının yürük cemaatleri arasında Bayındır, Beyçük, Bozdoğan, Çaltı, Çardağın, Çavdır, Çaylı, Çeriler, Emirhan, Eymür, Eyneşe, Geriş, İğdir, İnceli, Karacalar, Karkın, Kavacık, Kelemen, Kızılcakeçili, Kösel, Ovacık, Saruca Yazır, Sarular, Sıçan, Serik, Süleyman, Todurga, Ulucalı, Uluyörük, Varsaklar, Yalnızbağ, Yıva ve Yüreğir kalabalık nüfusa sahip olanlarıydı (Armağan, 1997, 8-9). Teke yöresinde 1530 yılında 128 cemaat olmak üzere 32-37.000 kişilik bir nüfusa mâlik olan büyük bir konargöçer topluluk tespit edilmektedir. Bu rakam, Tekelilerin kitleler halinde İran'a gitmelerinden sonra yapılan tahrire aittir (Çelik, 2011, 344-347).

2. Safevîliğin Türkmenler Arasında Yayılması

Safevî tarikatı, ilk başta Akkoyunlu ve Karakoyunlu sahasındaki aşiretlerden, kısa süre sonra Anadolu ve Suriye'nin kuzeyinde bulunan Türkmenlerden taraftar topladı. XVI. asrın hemen başında İran'a giden Türkmenler; Dulkadirli, Avşar, Şamlu, Ustaclu, Rumlu ve Tekelilere mensuptu. Bunlardan Dulkadirliler, Maraş ve Bozok'a hâkim olan Dulkadirli Beyliği topraklarından ayrılmışlardı. Avşarlar, Akkoyunlu Türkmen konfederasyonunun nüfuzlu boyu olup Safevîlik onlar arasında daha Şeyh Cüneyd zamanında yayılmaya başlamıştı. Ustaclular ve Şamlular, Halep Türkmenlerinden koparak İran'a gitmişlerdi. Rumlular ve Tekeliler ise Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerden ayrılan Türkmenlerdendi (Gündüz, 2010, 54-55).

Safevîlerin Anadolu'yla irtibatları tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin döneminde başladı. Bu münasebet Şeyh Hoca Ali devrinde aratarak devam etti. Tarikatın, bölgede ciddi şekilde yayılması esas itibarıyla Şeyh Cüneyd zamanında oldu. Karakoyunlu Sultanı Cihanşah, müridlerinin sayısının hayli artması ve şeyhlikle yetinmeyeceğinin anlaşılması üzerine Şeyh Cüneyd'i Erdebil'den çıkarınca Cüneyd, Anadolu'ya geçti (Gündüz, 2010, 25). O, Osmanlı Anadolu'sundan Karaman bölgesine geçtiği, oradan Varsaklar, Tekeliler, Halep Türkmenleri, Dulkadirliler ve Çepniler arasında dolaşarak Akkoyunlu ülkesine döndüğü yolculuğunda Türkmenlerin büyük ilgisiyle karşılaştı (Hoca Sadeddin, 1979, 171; Rumlu Hasan, 2004, 25). Evvelce Teke, Hamid, Ramazanoğulları, Dulkadirliler ve Karamanoğulları gibi güney beyliklerine tabi göçerler arasına gönderilmiş olan Safevî halifeleri sayesinde tarikata çok sayıda mürid devşirilmişti (Hinz, 1992, 9; Yazıcı, 1966, 53; Celâlzâde, 1990, 48-51). Âşıkpaşazâde, Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetlerinden sonra yirmi bin asker toplayabilecek güce eriştiğini zikretmektedir (Aşıkpaşazâde, 1949, 266-267). Gerçekten de Şeyh Cüneyd'in 1459'da Erdebil'e binlerce müridiyle dönüşü, onun büyük bir güce eriştiğini fark ederek siyâsî faaliyetlere girişmesinin de başlangıcı oldu (Celâlzâde, 1990, 48,129). Cüneyd vakit kaybetmeksizin Çerkesler ve Gürcüler üzerine akınlar düzenlemeye başladı ancak nihâi hedefi olan yeni bir devletin tesisini gerçekleştirilmeden 1460'ta savaş meydanında öldü (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 2001, 3).

Şeyh Cüneyd'in oğlu Haydar, babası öldüğünde henüz küçük yaşta bulunduğundan dayısı Uzun Hasan'ın nezaretinde yetiştirildi; onun kızı Âlemşah Begüm ile evlendi. 1480 yılına gelindiğinde yine dayısının desteğiyle o sırada Erdebil Tekkesi şeyhi olan amcası Cafer'i bertaraf ederek tarikatın başına geçti. Cüneyd'in ölümüyle başlayan yaklaşık yirmi yıllık sessizlik döneminden sonra Şeyh Haydar'ın başa geçmesi, Safevî müridleri arasında hareketlenmeyi tekrar başlattı (Gündüz, 2010, 30-31). Siyâsî emellerini iyiden iyiye belli eden Şeyh Haydar, askerî faaliyetlere girişerek 1483'ten 1488'e kadar üç defa Dağıstan üzerine sefere çıktı. Her defasında yanına on bin kadar taraftar toplayabildi. Bunlar arasında Karaman, Teke-ili ve Hamid-ili bölgelerinden gelenler de azımsanmayacak sayıdaydı. Onun, Akkoyunlulara karşı fiili bir istiklâl mücadelesine giriştiğinde arkasında yine sadık Türkmen müridleri bulunuyordu. Şeyh Haydar, 1488 yılında Akkoyunlularla giriştiği savaşta maktul düştü. Bu gelişme, Osmanlı tebaasından çok sayıda Türkmen'in Erdebil'e gitmesinden ve Şeyh Haydar'ın faaliyetlerinin endişe verici boyutlara ulaşmasından rahatsız olan II. Bayezid tarafından memnuniyetle karşılandı.

Safevî sûfilere, Şeyh Sultan Ali'nin 1493 yılında Akkoyunlu Sultan Rüstem tarafından serbest bırakılmasıyla bu kez onun etrafında toplandılar (Hinz, 1992, 80). Sultan Ali, Anadolu'dan gelen Kızılbaşların da desteğiyle gücünü kısa zamanda artırdı. Onun, Akkoyunlu askerleriyle birleşerek Sultan Baysungur'un güçlerini iki defa yenilgiye uğratmasından ve taraftarlarının artmasından tedirgin olan Sultan Rüstem, Sultan Ali'yi ortadan kaldırttı (Gündüz, 2010, 36-37; Hinz, 1992, 82-85). Sultan Ali'nin katledildiği 1494'ten Safevî Devleti'nin kurulduğu 1501 yılına kadar tarikat tekrar bir sessizlik evresine girdi. Bu dönemde Anadolu'dan İran'a gidenlerin sayısı da azaldı (Gündüz, 2010, 36-37; İbn Kemal, 1997, 277).

1501 yılında Şah İsmail'in hurûcu Safevî müridleri arasında yeniden bir heyecan uyandırdı. Bekledikleri kurtarıcı mehdînin İsmail olduğuna inanan Türkmenler, onun çağrısına uyarak kendisine katılmak üzere Erzincan Yaylası'na koştular. Bunlar ağırlıklı olarak Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Musullu, Bayburdlu, Karamanlı, Varsak, Tekeli, Avşar, Kaçar, Karacadağ ve Dulkadirli aşiretlerine mensuplardı. Erzincan'da Şah İsmail'e intisap edenlerin sayısı ilk etapta 7000 kişiye baliğ olmuştu (Gündüz, 2010, 50). II. Bayezid'in, Safevî mülküne göçün önünü alabilmek için sınır kontrollerini artırması, İran'a gidişleri bir miktar yavaşlattı ancak tamamen durduramadı (Tekindağ, 1977, 59). Şah İsmail'e katılmak üzere Trabzon, Amasya, Antalya, Karaman, Kastamonu ve Sivas vilayetlerinden Safevî topraklarına göçler sonraki dönemlerde de sürdü (Şahin-Emecen, 1994, 21,32,78-79,125,126).

3. Şahkulu Baba Tekeli İsyanı ve Safevî Mülküne Göçen Tekeliler

Safevîye tarikatına bağlanan ilk Türkmen gruplarından olan Tekeliler, daha Şeyh Haydar hayattayken Erdebil'de toplanmaya başlamışlardı. XVI. asrın başına gelindiğinde Safevîye; Antalya, Isparta ve Burdur yöresini yurt tutmuş göçerler arasında hayli yayılmış durumdaydı. Bunda, bölgede faal olan Safevî halifelerinin önemli tesiri olmuştur. II. Bayezid dönemi ahkâm defterinde adına rastlanan ve yirmi otuz halifesiyle Teke-ili'nde Yarhisar'a gelmiş olduğu bildirilen Ehlüddin Halife bunlardan biridir (Gülten, 2022, 116). Anlaşılan o ki; Tekelilerin irşadı için gönderilmiş halifeler arasında Hasan Halife'nin bölgedeki tesiri çok daha fazla olmuştur (Gündüz, 2011, 347).

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın müridlerinden olan Hasan Halife, onların telkin ve terbiyesinden geçmiş, daha sonra memleketine dönerek Kızılkaya'da Yalın köyünde irşada başlamıştı (Emecen, 2015, 522). Şah İsmail'in hurûcu esnasında Tekelilerin

kalabalık guruplar halinde Erzincan yaylasında ona intisabını temin etmişti (Gündüz, 2011, 347). Tekelilerin, Kızılbaşlarla irtibatını kesmeye çalışan II. Bayezid, onların bir kısmını Anadolu'nun farklı bölgelerindeki Kızılbaşlarla birlikte 1501 ve 1505 yıllarında İnebahtı, Modan ve Koron'a sürdü (Tekindağ, 1977, 58-59; Gülten, 2022, 115; Fisher, 2014, 113). Ancak Osmanlı hükümetinin aldığı tedbirler başarılı olmadı, Şahkulu Baba isyanıyla Tekelilerden büyük bir gurup daha İran'a gitti.

Şahkulu Baba, Hasan Halife'nin oğluydu (Gündüz, 2010, 101). Son derece cerbezeli, faal, cesur bir adam olarak tavsif edilen Şahkulu, Şah İsmail'in devlet kurmasından etkilenmiş, kendisi de aynı amaçla faaliyetlerine başlamıştı (Sümer, 1999, 32). O sıralarda Osmanlı şehzâdeleri arasındaki çekişme, padişahın pasif idaresi ve Karamanoğullarına son verilmesinden sonra Teke yöresinde artan istikrarsızlığın sürmesi Şahkulu'nu cesaretlendirmiştir. Celâlîzâde Mustafa, Şahkulu'nun etrafındaki Türkmenlerin bu denli cesurca hareket etmelerini, nihayetinde âsileri tenkile muktedir olamayan paşaları ağır sözlerle eleştirir. Ona göre, yalnızca kendi ikballerini düşünen lâkin buldukları makamlar için liyâkati olmayan bu paşalar, padişahı yanlış yönlendirmiş buna uyan II. Bayezid de esasen aczini göstermiştir (Celâlîzâde, 1990, 302). II. Bayezid'in, Kızılkaya Tekkesi'ne her yıl altı yedi bin akçe sadaka göndermesi de duruma vaziyet edilememesinin bir başka delili olarak gösterilir (Azamat, 1992, 132; Fisher, 2014, 113).

Şahkulu'nun uzun bir hazırlık aşamasından sonra harekete geçmesi, II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht çekişmelerinin ülke sathında otorite boşluğu meydana getirmesiyle oldu. Şehzâde Selim'in Rumeli havâlisine geçerek babasına muhalefeti artırması üzerine en büyük şehzâde olan Ahmet, Karaman vilayetine hareket etti. Bunu kendisine karşı bir hareket addeden Teke valisi Şehzâde Korkud hazırlıksız ve tedbirsiz olarak Manisa'ya gitmek üzere Antalya'dan ayrıldı (Celâlîzâde, 1990 s. 297). Şehzâdenin ansızın gidişi halk tarafından hasta olduğu bilinen padişahın vefatına ve saltanat mücadelesinin başladığına yorumlandı (Armağan, 2002, 18). Teke havalisinde hurûc edebilmek için uygun ortamı bekleyen Şahkulu, Şehzâde Korkud'un şehirden ayrılmasıyla 1511'de isyanı başlattı. Şah İsmail de Karamanoğullarına son verilmesinden sonra istikrarsızlaşan Teke yöresinde kendisine taraftar olan zümrelere dayanarak Orta Anadolu ve bilhassa Karaman bölgesinde siyâsî bir oluşum kurmanın peşinde olmuştu. Bunun başarısız olması üzerine ihtilâlini Akkoyunluların merkezi olan Tebriz'de gerçekleştirdi (Emecen, 2015, 523). Şahkulu'nun hedefi daha önce Şah İsmail'in de denediği gibi Osmanlı hükümetini ele geçirerek siyâsî bir ihtilâl yapmaktı (Armağan, 2002, 18).

Şahkulu Baba, Türklerin eski dinlerinden mühlhem kurtarıcı mehdî beklentisini ve tenâsüh inançlarını çok iyi işleyerek kendisini bu îtikâdın merkezine yerleştirdi. Antalya kadısının Şehzâde Korkud'a gönderdiği 1510 tarihli belgede, müridlerinin Şahkulu için, "*Allah budur; peygamber budur; sûr-ı hesâb bunun önünde olsa gerektir; buna itaat etmeyen imansız gider.*" (Tekindağ, Aralık 1967, 38) dediklerini bildirmesine bakılırsa Şahkulu propagandasında son derece başarılı olmuştu. Nitekim isyanına başladıktan kısa bir süre sonra kendisinin mehdî olduğunu da ilan etti (Tekindağ, Ocak 1968, 54).

Kızılbaşlar, Şahkulu Halife'nin etrafında birleşerek öncelikle Şehzâde Korkud'un Manisa'ya götürülmek üzere yola çıkarılan eşyalarını yağmaladılar ardından Antalya'yı basarak talan edip şehrin kadısını katlettiler (Gündüz, 2011, 347). Sayıları giderek artan âsiler, Kütahya'ya yöneldiler (Oruç Bey, 2014, 92). Şehre varıncaya kadar yolları üzerinde bulunan beldeleri yağma ve talana devam ettiler. Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa, beraberindeki yaklaşık 4000 kişilik bir kuvvetle asilerin önünü kesmek istedi. Şahkulu, akıllıca bir taktikle bozguna uğramış gibi geri çekilip

mallarını ve eşyalarını geride bıraktı. Karagöz Paşa'nın adamları ve Kütahya halkı bu malları yağmalamakla meşgulken ansızın geri dönüp onları dağıttı. Karagöz Ahmed Paşa'yı esir aldı, başını kestirdikten sonra şehir halkının gözünün önünde kazığa vurdurdu (22 Nisan 1511) (Celâlzâde, 1990, 300; Gündüz, 2010, 101-102; Hasan-ı Rumlu, 1979, 1058). Şahkulu Baba'nın başarısı, yakın vilayetlerde derhal duyularak daha önce kendisiyle irtibatlı olan çok sayıda kişinin silahlanıp kendisine katılmasını sağladı (Sümer, 1999, 32).

Şahkulu, Kütahya'yı ateşe verdikten sonra Manisa'ya gelmiş bulunan Şehzâde Korkud'un üzerine yürüdü (Emecen, 2010, 285). Şahkulu'nun, Kütahya'dan sonraki hedefi Bursa olsa da bu sırada II. Bayezid'in hayatta bulunduğunu öğrenince hükümeti ele geçiremeyeceğini anlayarak Teke bölgesine döndü (Emecen, 2015, 532). Burada mahalli bir hâkimiyet tesis etmeye çalışarak sahil ve Taşili taraflarına birer bey gönderdiği gibi zapt ettiği diğer yerlere de birer beylerbeyi ve subaşı tayin etti (Tekindağ, 1968, 54). Antalya kalesini almaya çalışan Şahkulu, Sadrazam Hadım Ali Paşa ve Şehzâde Ahmed'in ordusunun geldiğini duyunca Haziran 1511'de Kızılkaya'dan ayrılarak Karaman taraflarına doğru çekildi (Tekindağ, 1979, 127). Osmanlı ordusu asileri sarp bir mevkide sıkıştırdıysa da Şehzâde Ahmed'in hükümdarâne tavırlarından rahatsız olan yeniçerilerin gayretsizliği nedeniyle Şahkulu ele geçirilemedi (Gündüz, 2010, 102; Hasan-ı Rumlu, 1979, 1059). Şahkulu önce İncirli sonra da Döşeme derbentlerinden kendisine yol açarak Beyşehir önüne gelmeyi başardı (Armağan, 2002, 18). Bu sırada karşısına çıkan Karaman beyi Haydar Paşa ile Kayseri sancakbeyi Kemal Bey'in birliklerini bozdu, iki sancakbeyi de maktul düştü.

Sadrazam Hadım Ali Paşa on dört günlük hızlı bir taktipten sonra Şahkulu'na, Sivas yakınlarındaki Çubuk adlı yerde yetişti. Osmanlı kaynaklarına göre bu savaş sırasında Şahkulu, Osmanlı ordusunun uyguladığı gibi ordugâhının etrafına hendek kazdırdı, develerle bir barikat oluşturdu, bu savunma duvarının arasına saldırıp geri çekilmeyi kolaylaştıracak kapılar yaptırdı. Hadım Ali Paşa'nın yanında çoğu yorgun 2000 asker vardı. Ulûfeciler kethüdası Kara Musa'nın bir süre istirahat edilmesi ve gelecek yardımcı kuvvetlerin beklenmesi yolundaki telkinlerini dinlemeyen sadrazam yaptığı saldırılarda başarılı olamadı. Savaş başlar başlamaz sadrazamın yanındaki adamlardan bazıları kaçtı. Çankırı ve Ankara sipahileri gerektiği gibi savaşmadı, Amasya-Tokat sipahileri mücadeleye dâhil olmadı. Yeniçerilerle yalnız kalan sadrazam büyük gayret gösterse de etrafındaki çemberi yaramayarak hayatını kaybetti (Sümer, 1999, 33; Emecen, 2010, 286). Savaşta ağır yaralanan Şahkulu'ndan da bir daha haber alınamadı (Emecen, 2015, 532-533). Kızılbaşlar, Şahkulu'nun yerine Halife Baba'yı kendilerine reis seçerek İran'a yöneldiler (Sümer, 1999, 33). Erzincan yolunda Tebriz'den dönmekte olan bir ticaret kervanını yağmalayıp kervandaki 500 kişiyi katlettiler (Gündüz, 2010, 102).

Şahkulu isyanının bu derece başarılı olmasının sebebi tımarları ellerinden alınmış eski sipahilerin onun etrafında toplanmış olmasıydı. Bunlar vaktiyle II. Bayezid'in Karaman'a yönelik askerî harekâtları ve Çukurova bölgesindeki Memlûklere karşı yapılan savaşlar sebebiyle Osmanlı karşıtı bir askerî oluşum içinde yer almaktaydılar (Emecen, 2015, 530). Çakır-oğlanları, Kızıl-oğlu, Göle-oğlu, Dede-Alisi, Ulama, Kara Mahmud ve Hızır gibi sipahiler isyanın büyük bir süratle genişleyip bütün Anadolu'yu tehdit etmesinde mühim rol oynadılar (Tekindağ, 1977, 59-60). Çoğunluğu Tekeli'nin köylüleri ve göçerlerinden müteşekkil bir kuvveti askerî birlik mahiyetinde sevk ve idare eden tecrübeli sipahiler ve tüfekli süvariler isyan süresince Osmanlı ordusuna önemli zaiyat verdirdiler (Oruç Bey, 2014, 93).

Şah İsmâil, Şahkulu isyan ettiğinde Horasan taraflarında bulunuyordu (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 2001, 55). Onun, Teke İli'nde meydana gelen hadiselere

dahli olmadığı gibi isyanı ancak Tekeliler İran'a yönelindiklerinde öğrendi (Emecen, 2015, 529-530). Kendisine gelen ilk haberler, Osmanlılarla defalarca vuruşup onları mağlup eden Tekelilerden yaklaşık 15 bin süvarinin Safevî topraklarına girdikleri yönündeydi. Şah İsmail, bu denli büyük bir güçle İran'a yönelen Tekelilerin gerçek niyetlerinin ne olduğunu ilk başta anlamadı hatta bunun bir askerî harekâtla ilgili olabileceğini düşünerek Horasan havâlisindeki muharebeleri derhal durdurdu (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 2001, 55). Tekelilerin geliş sebeplerini öğrenmek için Tekeli Çuha Sultan'ı onları karşılamakla görevlendirdi. Bunlar şahın ordusuna katılmak istediklerini ve kendisine samimi kalple bağlı olduklarını izhar edince Şah İsmâil, Rey yakınlarında itaatlerini kabul etti. Ancak yolda kervana saldırımları yüzünden Tekeli ileri gelenlerini öldürttü. Diğerlerini Kızılbaş emirleri arasında taksim ederek birlikte hareket etmelerinin önüne geçti (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 2001, 55-56; Gündüz, 2011, 347; Hasan-ı Rumlu, 1979, c.2, 1060).

Safevî ve Osmanlı kaynakları isyan ederek İran'a giden Tekelilerin on ila on beş bin kişi olduklarını kaydetmekte ise de nicelikleri hakkında bilgi vermemektedir. Bununla birlikte göç edenler aileleriyle birlikte İran'a geçtiklerinden, gelenlerden 5000 kişisinin savaşçı olarak Safevî ordusuna katılmış olabilecekları tahmin edilmektedir (Gündüz, 2010, 103). Şahkulu'dan sonra Nur Ali Halife'nin 1512 yılında Orta Anadolu'da çıkardığı isyana Varsak, Avsar, Karamanlu, Turgudlu, Bozoklu, Hamidlu bölgesinden Türkmenlerin yanında Tekeli kabileleri de destek vermiş, bu hadiseden sonra da İran'a gidenler olmuştur.

Şahkulu isyanından sonra İran'a gidenlerin ekserisi Teke, Alanya, Menteşe ve Hamid sancaklarından ayrılmışlardı. Anılan sancaklardan Hamid dışındakilerin 1523 yılına ait tahrir defterleri elimizde olmadığından isyanın bölge nüfusuna etkisi ve göçenlerin sayısı hakkında kesin bilgimiz yoktur. Bununla birlikte Hamid sancağının 1523 tarihli defterinin icmalı olan 1530 tarihli defter ve sonrasına ait defterlerdeki veriler bölgedeki nüfusun azaldığına işaret etmektedir. Mezralar öncesine göre çoğalmış ve nüfus yeterince artmamıştır. Özellikle Karaağaç-ı Gölhisar'a bağlı Yavice nahiyesinde, Eğirdir'e tabi Yuva nahiyesinde ve Gölhisar, İrle, Uluborlu, Ağlasun, Eğirdir kazalarındaki bazı köylerin halkının Kızılbaş olup İran'a gittikleri ve köylerinin mezraya dönüştüğü görülmektedir (Karaca, 2017, 580-582).

4. Safevî Şahlarının Tekeli Emirleri

Tekeliler, Safevî Devleti'nin teşekkülünde Şah İsmail'e önemli derecede destek vermiş, kuruluş aşamasında Şah İsmail'in yaptığı savaşlara büyük bir adanmışlıklarla katılmışlardır. Şah İsmail 1501 yılında Gülistan Kalesi'nin fethine giriştiğinde ve Akkoyunlu Elvend Bey ile Nahçıvan yakınlarındaki Şurûr mevkiinde savaşa tutuştuğunda Tekeli Saru Ali Bey ve Tekeli Helvacı oğlu İlyas Bey kendi aşiret kuvvetlerinin başında Safevî ordusunda yer almışlardır (Sümer, 1999, 21). Bu savaş hem Azerbaycan hâkimiyetinin hem de Safevî Devleti'nin başlangıcı olmuştur. Savaş sonrası Türkmen emirleri farklı görevlere tayin edilmiş bu sırada Tekeli Ali Bey mühürdâr, Helvacıoğlu İlyas Bey avcıbaşı olarak vazifelendirilmiştir (Sümer, 1999, 22).

1510-1511 yılında Türkistan ve Horasan hükümdarı Özbek Şeybanî Han'ı yenilgiye uğratan Şah İsmail'in ordusunda Tekeli Burun Sultan vazife görmüş, Tekelilerin yaptıkları hücum neticesinde Özbek hanı ve yanındakiler öldürülmüşlerdir. Bu zafer Şah İsmail'e tüm Horasan'ı ele geçirmekte önemli katkı sağlamıştır (Sümer, 1999, 31). Çaldıran Savaşı'nda da Tekeliler Safevî ordusunun merkezinde ve ön saflarda savaşmışlar, Hamza Tekeli Yeğen Bey bu savaşta hayatını kaybetmiştir (Gündüz,

2010, 131).

Çaldıran Muharebesi, Kızılbaşların şaha bağılıklarında büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir. Çaldıran'dan önce Kızılbaşlar, Şah İsmail'i Allah'ın zatının sırrı ve kurtarıcı mehdî addediyor, onu yenilmez bir lider olarak görüyorlardı (Hinz, 1992, 5; İbn Kemal, 1997, 277). Bu düşünce onları şahları uğruna can vermeye adanmış birer savaşıya dönüştürüyordu. Şahın her galibiyeti onun yenilmez liderlik imajını daha da güçlendiriyor, etrafında toplanan Türkmen obalarına yenilerini ekliyordu. Çaldıran yenilgisi ise Şah İsmail'in Kızılbaşlar nezdinde neredeyse tanrısal bir makamda bulunduğu ve yenilmez olduğu algısına yıkıcı bir darbe vurdu. Mağlubiyet, Kızılbaşlar için şaha manevi hislerle bağılılığın terkedilip makam ve maddî arzunun öne çıktığı bir dönemi başlattı (İskender Bey Münşi, 2019, 291). Büyük askerî birliklere hükmeden Türkmen beyleri, fetihlerle yeni idarî birimlerin oluşturulmadığı bu dönemde var olan makamlar üzerinden çatışmalara giriştiler (Roemer, 2006, 91-92).

Şah İsmail devrinin sonunda Türkmen boylarından her biri genellikle İran'ın bir bölgesini dirlik olarak elinde bulunduruyordu. Ustaclular hem emirlerinin sayısı hem de merkezî bürokrasinin mühim mevkilerini işgal etmeleri sebebiyle en güçlü boy durumundaydı. Ustaclu beylerinin büyük kısmı Azerbaycan'da nadiren de Irak-ı Acem'de bulunuyorlar, Kirman üzerine de tesir ediyorlardı. Rumlular daha ziyade Azerbaycan ve Erran'da, Dulkadirli Fars'ta, Musullu beyleri Bağdad'ta, Şamlular Horasan'da, Tekeliler ise İsfahan ve Hemedan başta olmak üzere Irak-ı Acem'de iktâ sahibiydiler. Kaçar, Karamanlı, Afşar beyleri de kendilerine taksim edilmiş bölgelerin idaresinden sorumluydular (Sümer, 1999, 33).

Çaldıran Savaşı sonrasında Şah İsmail, İran sahasında güçlü ve kalıcı bir devletin merkezî bir idare yapısı gerektirdiğini görerek boyların yönetimdeki etkisini sınırlama yoluna gitti. İranlı bürokratları, devlet sistemine katarak bir taraftan kurumsallaşma konusunda adım atarken diğer taraftan Farsları Türkmen beylerine karşı denge unsuru haline getirmeyi amaçladı. Kızılbaşların merkezîleşme çabalarına karşı tepkileri etkili isyanlar çıkarmak oldu. 1524 yılında Şah İsmail'in ölümüyle yerine henüz on yaşında bulunan oğlu Tahmasb'ın geçmesi (Şah Tahmasb, 2001, 19), Safevî Devleti'nin kuruluşuna iştirak eden mühim Türkmen boyları arasındaki insicam ve dayanışmayı tamamen ortadan kaldırdı. Kızılbaş ileri gelenleri arasında müstakil hareket etme arzusu güçlendi, kavga ve çatışma ortamı başladı. Tekeliler de Şah İsmail'in ölümünden sonra başlayan makam ve mansıp mücadelesinin merkezinde yer aldılar. Tekelilerin, Türkmen boyları arasındaki mücadelede mühim rol oynadıkları ilk hadise Rumlular ile Ustaclular arasındaki emîr'ül-ümerâliği elde etme kavgasında Rumlu Div Sultan ile ittifak kurmalarıdır.

Şah İsmail tarafından 1513 yılında Belh hâkimi olarak vazifelendirilen Rumlu Div Sultan, orada Özbeklere karşı başarılı mücadele vermişti. Ancak bu mücadelesinde yalnız bırakıldığı gerekçesiyle 1516 yılında Tebriz'e gelerek şahın huzuruna çıkmış, Şah İsmail de oğlu Tahmasb'ı Horasan valiliğine atayarak kendisini de Tahmasb'ın lalâlığına getirmişti. 1524 yılında Ustaclu Çayan Sultan öldüğünde Rumlu Div Sultan, Şah İsmail tarafından Tebriz'e çağırılarak emîr'ül-ümerâlik makamına getirilmişti (Kazvinî, 1966, 276, 281; Abdüllatif Kazvinî, 2011, 55,60). Aynı yıl Şah İsmail'in ölümü üzerine tahta geçen Tahmasb da Div Sultan'ın emîr'ül-ümerâliğini tasdik etmekle birlikte Ustaclu Köpek Sultan'ı da bu makama ortak etti (Şah Tahmasb, 2001, 19,20). Asıl yetki Div Sultan'da olmasına rağmen Karahanoğlu Abdullah Han gibi Ustaclu emirlerinin de desteğini alan Köpek Sultan, saltanatın mühim işlerinde Div Sultan'a muhalefet etmeye başladı (İskender Bey Münşi, 2019, 53; Şah Tahmasb, 2001, 21; Allouche, 2001, 145).

Tebriz’de oturarak, muhalif emirlerle baş edemeyeceğini anlayan Div Sultan, 1525 yılında Özbeklerin Horasan’a saldırdığı haberi yayılınca ordunun başına geçerek Taberistan’a yürüdü (Kazvinî, 1966, 282). Onun asıl amacı Özbek meselesinden ziyade Ustaclulara muhalif olan diğer Türkmen emirleriyle ittifak kurarak Köpek Sultan’ı bertaraf etmektir. Şah Tahmasb’ın Fars ve Irak’ta bulunan Türkmen emirlerini Div Sultan’a yardım etmeleri için görevlendirmesi de işini kolaylaştırdı (Şah Tahmasb, 2001, 20). İsfahan valisi Tekeli Çuha Sultan (Mousavi, 2018, 45), Meşhed valisi Tekeli Burun Sultan, Hemedan valisi Tekeli Karaca Sultan gibi Tekeli beyleriyle Sirâz valisi Ali Sultan Dulkadir onun ordusuna katıldılar (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 1379/2001, 92; Mousavi, 2018, 45; Kazvinî, 1966, 282; İskender Bey Münşi, 2019, 53).

Özbeklerin öncü kuvvetlerini mağlup eden Div Sultan, Türkmen emirlerinden toplanan birliklerle Horasan’a varmadan Tebriz’e yöneldi (Şah Tahmasb, 2001, 20). Bunun kendilerine karşı bir hareket olduğunu anlayan Ustaclu Karınca Sultan, Köpek Sultan’ı karşı koyması ve orduyu şehre sokmaması için ikna etmeye çalıştıysa da o, gelen ordunun şahın ordusu olduğunu söyleyerek savaşmaya yanaşmadı. Köpek Sultan, Div Sultan’ı Tebriz yakınlarındaki Türkmen Kenti’nde karşılayıp kendisine bir savaşa tutuşmayacağını, şahın vereceği karara uyacağını bildirdi. Birlikte şahın huzuruna çıktıklarında Köpek Sultan nâiblik vazifesini Div Sultan’a devretmek zorunda kaldı (Mousavi, 2018, 45). Div Sultan, fitnenin defedilmesi bahanesiyle aynı gün Ustaclu Karınca Sultan, Ustaclu Hacı Fakihli ve Narin Bey Kaçar’ı katletti. Gazi Cihan Bey’i de Luri Kalesi’ne göndererek onun görevini kendi akrabalarından Mir Cafer Savcı’ya verdi (Mousavi, 2018, 45; Kazvinî, 1966, 282-283). Köpek Sultan’ı tüm Ustaclu kuvvetleriyle Gürcistan muharebesine gönderen Div Sultan, merkezdeki kuvvetini tam olarak tesis etmiş oldu. Bu hadise sonrasında Çuha Sultan’ın (Mousavi, 2018, 38) emîr’ül-ümerâlıkta Div Sultan’ın ortağı olmasıyla Tekeliler, Safevî Devleti’nde önemli mevkiiler işgal etmeye başladılar (Sümer, 1999, 58).

Rumlu Div Sultan’ın, kendisine destek olan ve Ustaclularla eskiden beri nizam bulunan Tekelilerin gönlünü hoş edebilmek amacıyla Ustacluların tımarlarını Tekeli emirlerine vermesi aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları düşmanlığa dönüştürdü (İskender Bey Münşi, 2019, 53). 1526 yılında Köpek Sultan, Menteşe Sultan ve Kılıç Han başta olmak üzere birçok Ustaclu beyi dirliklerinin kesilmesinden sorumlu tuttıkları Tekelilerin nüfuzunu kırmak amacıyla askerî harekâta giriştiler. Tekeli Çuha Sultan, Şah Tahmasb’ın Ustaclulara yakınlığını bildiğinden meseleyi savaşmadan çözmeye gayret göstererek Şah İsmail’in hanımı Taçlı Begüm’den yardım diledi ancak netice alamadı (Gündüz, 2021, 152). Div Sultan ve Çuha Sultan’ın, uzlaşmak üzere Ustaclu beylerine gönderdikleri heyet de kabul görmedi. Ustaclular ile Rumlu ve Tekeliler arasında kaçınılmaz hale gelen çarpışma Sultaniye yakınlarında “Seksencik” mevkiinde yaşandı. Muharebede o sırada Hemedan hâkimi bulunan Tekeli Karaca Sultan ile Tekeli Burun Sultan hayatlarını kaybettiler (Şah Tahmasb, 2001, 21; İskender Bey Münşi, 2019, 54; Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 55; Mousavi, 2018, 46; Kazvinî, 1966, 283). Buna rağmen Tekelilerin etkili saldırılarına direnemeyen Ustaclular, Gilan ve Reşd’e çekilmek zorunda kaldılar. Burada yeniden kuvvet toplayarak tekrar Safevî ordusunun karşısına çıktılar. Durumdan rahatsız olan Tahmasb, Div Sultan, Çuha Sultan ve Muhammed Han Dulkadir’i doğrudan Ustaclu emirlerinin üzerine gönderdi. Bizzat Tahmasb’ın da katıldığı Gilan yakınlarındaki muharebede Ustaclular bozguna uğradı. Köpek Sultan ve diğer Ustaclu emirleri Gilan’a sığındılar (Gündüz, 2021, 81; Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, c.2, 1147-1149). Ustacluları takip eden Tekeli ve Rumlu birlikleri onlarla bu kez Hazar şehrinde karşılaştılar. Ustaclular, muharebe sahasına Gilan’dan çok sayıda piyade getirmelerine rağmen büyük bir yenilgi aldılar.

Muasır kaynaklar Ustacluların yenilgisinin derecesini öldürülenlerin başlarından şahın kışladığı Kazvin’de bir minare yapıldığından bahisle anlatmaktadırlar (Mousavi, 2018, 46; Kazvinî, 1966, 283).

Köpek Sultan ardı ardına mağlup olsa da Rumlu ve Tekelilere karşı saldırılarından vazgeçmedi. 1527 yılında bazı Ustaclu emirleriyle birleşip Gilan’dan çıkarak Erdebil’e yöneldi. Onları şehre sokmamak için karşı koyan Erdebil valisi Rumlu Bâdıncân Bey ile ona destek veren sâir beylerin kuvvetlerini bozdu. Ardından Çukur Sa’d’da bulunan Div Sultan’ın ordusunu yok etmek üzere harekete geçti. Nahçıvan’ın Şûrûr mevkiinde Div Sultan ve Çuha Sultan, Ustaclulara yetiştiler. Burada yaşanan çarpışmada Köpek Sultan ile birçok Ustaclu beyi ölümlük sağ kurtulabilenler kuvvetlerini de alarak Gilan’a kaçmak zorunda kaldılar (İskender Bey Münşî, 2019, 54-55; Şah Tahmasb, 2001, 23-24).

Div Sultan bilhassa Çuha Sultan’ın yardımlarıyla Ustacluların nüfûzunu kırdı ancak bu gelişmeler Tekelileri güçlendirdi. İki yıldır emîr’ül-ümerâlıkta Div Sultan’ın ortağı olan Tekeli Çuha Sultan, iktidarı tam olarak elde edebilmek amacıyla Div Sultan ile mücadeleye girişti. 1527’de Div Sultan’ın öldürülmesiyle emîr’ül-ümerâlık makamını ele geçiren Çuha Sultan, Tekeli reislerini mühim vilayetlerin başına vali tayin ederek her birine hanlık ve sultanlık unvanları verdi (Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 52; Gündüz, 2011, 347). Herat valiliği Tahmasb’ın kardeşi Behram Mirza’ya verilerek lalâlığına Tekeli Gazi Han getirildi (Mousavi, 2018, 49-50; Kazvinî, 1966, 285). Bağdad valiliği hanlık rütbesi ile Kazvin valisi Şerefeddin oğlu Muhammed Sultan’a verildi. Mazul bir sipahi iken Şahkulu isyanına katılarak Safevî mülküne gelmiş olan Tekeli Ulama da emirliğe yükseltildi (Sümer, 1999, 59). Tekeli emirlerinin desteğini alan Çuha Sultan, şahtan sonra otoritesine karşı çıkılamayacak derecede bir güce erişmiş oldu (Hurşad b. Kubad el-Hüseyinî, 1379/2001, 93).

Tekelilerin iktidardaki tam hâkimiyetleriyle müstakil hareket etmeye başlamaları Tahmasb tarafından hoş karşılanmazken, iktidardan uzaklaştırılmaktan memnun olmayan Şamluların da Tekelilere karşı düşmanlık etmelerine sebep oldu. Bu sırada Şamlu emirlerinin en güçlüsü Hüseyin Han’dı. Tahmasb’ın halası oğlu olan Hüseyin Han Şamlı, 1525’te Tahmasb tarafından Herat valisi tayin edilmişti (Şah Tahmasb, 2001, 20). Aynı zamanda Sam Mirza’nın da lalası olan Hüseyin Han, Sam Mirza’nın isyan hazırlığında olduğu haberlerine karşın tedbir almadığı için şahın tepkisini çekmişti. Tahmasb’ın gazabından korkan Hüseyin Han ve Sam Mirza, Herat’ı terk ederek Şiraz’a gitmişlerdi. Bu süreçte Çuha Sultan, Sam Mirza’nın isyanına mâni olabilmek amacıyla Hüseyin Han ile muhabere halinde olmuş onu, Sam Mirza’yı şahın huzuruna getirmesi hususunda ikna etmişti. Çuha Sultan, bunun karşılığında şahın merhametine nail olacağı, kendisine Horasan’dan daha iyi bir eyalet verileceğini taahhüt etmişti (Mousavi, 2018, 50). Tahmasb’ın da tasvibiyle 1530 senesinde Şamlu Hüseyin Han ve Sam Mirza, Şiraz’dan gelerek İsfahan’ın Kenduman yaylağında şah ile görüşüp onun iltifatlarına mazhar oldular (Mousavi, 2018, 50; Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, c.2, 1199).

Çuha Sultan, Tahmasb’ın Şamlu Hüseyin Han’ı ortadan kaldırılmasını beklerken ona yakınlık gösterilmesini kendi ikbali için tehlikeli bularak Şamlu emirini öldürtmeye karar verdi (Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, c.2, 1198). Kazvin’de bir ziyafete davet edilen Hüseyin Han, canına kastedileceğini şahın mülazımlarından öğrendi. Ziyafete gitmeyerek 700 kadar adamıyla Çuha Sultan’ın çadırını bastı. Kargaşadan istifade eden Çuha Sultan, kendisini kurtararak divanhâneye sığındı. Hüseyin Han’ın onu takip etmesiyle Şamlular ile Tekeliler arasında arasındaki çarpışma şahın çadırına taşıtı hatta Tahmasb’ın tacına da iki ok saplandı (Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 52). Kargaşa devam ederken Şamlularla anlaşan Dulkadirli korçulardan biri tarafından

Çuha Sultan öldürüldü. Tekeliler onun ölümünü saklayıp müdafaaya devam ettiler. Hadisenin duyulması üzerine Çuha Sultan'ın oğulları ve diğer Tekeli emirlerinin Kazvin'e gelmesiyle Şamlular mağlup oldular. Şamlu Hüseyin Han, İsfahan'dan Fars taraflarına kaçtı (İskender Bey Münşi, 2019, 55; Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 1379/2001, 110; Mousavi, 2018, 52; Kazvinî, 1966, 285).

Bu hadiseden sonra Tekeli emirleri Çuha Sultan'ın oğlu Şah Kubâd'ı emîr'ül-ümerâliğe getirdiler. Şah Kubad'ın yerine de Çuha Sultan'ın küçük oğlu Ali'yi oturttular (Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 53; Mousavi, 2018, 52). Bu gelişme aşiretler arasındaki mücadeleyi daha da alevlendirdi. Uzun zamandır Çuha Sultan'ın ortadan kaldırılmasını bekleyen Şamlu, Ustaclu, Dulkadir ve Afşar oymakları onun yerinin evlatlarına başışlanması üzerine Tekelilere karşı müttetfiken saldırıya geçtiler (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 1379/2001, 111; Kazvinî, 1966, 285-286; Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, c.2, 1200). Bu mücadelede Şah Tahmasb da Tekelilere karşı diğer oymaklardan yana durmaya başladı.

Şah Kubâd'ın emîr'ül-ümerâliğe getirilmesinden yirmi gün sonra, tüm oymaklar Tekelilere karşı saldırıya geçtiler (Mousavi, 2018, 52). Mücadele tüm hararetiyle sürerken, şahı kendi aralarına alarak onun desteğiyle Türkmenleri durdurmayı amaçlayan Yançı Kulu'nun riyâsetindeki bir gurup Tekeli divanhâneye girdiler. Başından beri Tekelilerin asi tavırlarından mustarip olan Tahmasb hiddetlenerek onların kurşuna dizilmelerini emretti (Gündüz, 2011, 347; Şah Tahmasb, 2001, 28; İskender Bey Münşi, 2019, 56; Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, c.2, 1200). Tekelilerin reisleri ve beyzâdeleri tek tek veya ikişer ikişer bağlanarak dergâha götürüldüler (Mousavi, 2018, 53). Mühürdâr Tekeli İbrahim Halife ile birçok Tekeli beyi öldürüldü. Bilhassa Korçubaşı Tekeli Pervane Bey'in öldürülmesi Tekelilerin çözülmesine sebep oldu. Tekelilerin çok azı katliamdan kurtulabildiler. Birkaç gün sonra, katliamdan kaçabilenlerin çoğu ve diğer bölgelerden olan Tekeliler, hadiselerde suçları olmadığını saha bildirmek üzere Hamedan'dan Tebriz'e geldiler. Onlar da hükmen kılıçtan geçirildiler (Mousavi, 2018, 53). "Âfet-i Tekelü" şeklinde ebced hesabıyla 937/1531 yılı olarak tarih düşülen bu olaydan sonra uzunca bir süre Tekelilerin siyasal etkinliği görülmedi (Gündüz, 2011, 347; Şah Tahmasb, 2001, 28; İskender Bey Münşi, 2019, 53; Sümer, 1999, 60; Kazvinî, 1966, 286).

Tekeli Afeti'nden kurtulmayı başaranlar, Tekeli Şerefeddin oğlu Muhammed Han'ın idaresinde bulunan Bağdad'a kaçtılar (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 1379/2001, 111; Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 53). Muhammed Han'ı, Ahi Sultan Tekeli'nin 1527'de Özbek Ubeyd ile yapılan savaşta ölmesi üzerine ondan boşalan Kazvin hâkimliğine Çuha Sultan getirmiş, daha sonra ona Bağdad hâkimliğini vermişti (Mousavi, 2018, 45; Kazvinî, 1966, 284). Ancak mevkiini muhafaza etmek isteyen Muhammed Han, Kubad Sultan, Kudurmuş Sultan ve Hüseyin Sultan başta olmak üzere Tekeli reislerini öldürtüp başlarını Tebriz'e gönderdi, diğerlerini itaati altına aldı (Mousavi, 2018, 53; Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, c.2, 1200). Şah Tahmasb, bu hadiseden sonra emîr'ül-ümerâliği her ikisi de kız kardeşlerinin oğulları olan Şamlu Hüseyin Han ile Ustaclu Abdullah Han'a verdi (İskender Bey Münşi, 2019, 56; Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 24-25; Kazvinî, 1966, 286).

Şah Tahmasb'ın uğraşmak zorunda kaldığı bir diğer mesele Tekeli Ulama Han'ın isyanı oldu. Şahkulu isyanı sonrasında İran'a giden sipahilerden olan Ulama, yiğitliği ve cesaretiyle Şah İsmail'in takdirini kazanmıştı. Şah İsmail, onu evvela yasavul yapmış ardından taltif ederek eşik ağalığına getirmişti. Daha evvel Tahmasb'ın lalası olduğundan onun güvenini kazanmış bulunan Ulama, Tahmasb zamanında emirliğe yükseltilerek Azerbaycan beylerbeyi tayin edilmişti (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 1379/2001, 112; Mousavi, 2018, 53). Ulama Han, Tekeli Afeti sonrasında emîr'ül-

ümerâlık makamının Hüseyin Han Şamlû'ya geçmesine karşı çıkararak, Çuha Sultan yerine vekil ve saltanat naipliğinin kendisine verilmesini istedi (İskender Bey Münşî, 2019, 56; Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, c.2, 1200). Arzusu kabul edilmeyince 1531 yılının sonuna doğru 7000 kişiyle Tebriz'e yürüdü (Kazvinî, 1966, 286). Bu sırada Tahmasb, Özbeklere karşı Horasan seferinde bulunduğundan az sayıda kuvvetle korunan Tebriz'e rahatlıkla girdi. Tahmasb'ın has atlarını ve çadırını gasp edip, şahın haremine ait bazı cariyeleri kendi yardımcılara tevzi etti. Tebriz'in halıcı pazarında bulunan şahın nakışlı çadırını dışarı çıkarıp kendi adına kurdurdu. Başkentte ve civarında bulunan şahın ordusundaki herkesi kendisine bağlayıp tüm mallarına ele koydu (Şah Tahmasb, 2001, 29; Mousavi, 2018, 53). Ancak Şah Tahmasb'ın durumdan haberdar olup ordu yollaması üzerine savaşmaya cesaret edemeyerek Van Kalesi'ne çekildi. Burada iken Kanuni Sultan Süleyman'ın davetini kabul ederek 1532 yılında Osmanlı saflarına geçti (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 1379/2001, 112; İskender Bey Münşî, 2019, 56; Kazvinî, 1966, 286; Lütfi Paşa, 2001, 270). Ulama'ya Bitlis, onunla iltica eden Tekeli Veli Bey'e de Nahcivan Sancakbeyliği verildi (Peçevî İbrahim Efendi, 1992, 29, 129; Şah Tahmasb, 2001, 29; Münecceimbaşı Ahmet Dede, 1975, 544).

Hasan Rumlu, Ulama'nın Osmanlı tarafına geçmeden evvel yakınlarıyla meşveret edip nasıl bir yol izlemek gerektiği konusunda onlara danıştığından bahseder. Rumlu'nun aktardığına göre, etrafında bulunanlar kendisine şahın affına mazhar olabilmek için her yolu denemesi gerektiği, aksi halde onun gazabına uğrayacağı tavsiyesinde bulunmuşlar fakat o, Tahmasb'a itimat etmemiştir (Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, 1201).

Tahmasb tezkiresinde Ulama'nın öteden beri Sadrazam İbrahim Paşa'yla muhabere halinde olduğunu, onu İran üzerine gelmesi durumunda kendisine bağlı Kızılbaş emirlerinin taifeleriyle birlikte Osmanlı tarafına geçeceği vaadiyle kandırdığını söyler. Ayrıca, Ulama'nın fettan ve fırıldak bir adam olup herkesi oyuna getirebileceğini de ekler. Ona göre, Kanuni'nin Safevîler üzerine yürümesinde tesiri olan kişi Ulama'dır. Hatta Osmanlıların Safevîler üzerine saldırılara başladığı ilk günlerde Tahmasb, Osmanlı sarayına gönderdiği bir heyetle Ulama'nın kendisine verilmesini böylece bir savaş çıkmasının engellenmesini istemiştir (Şah Tahmasb, 2001, 29-31). Gerçekten de Ulama Han hem Tekelilerin katledilmesi hem de emîr'ül-ümerâlığın kendisine verilmemesinin hesabını Şah Tahmasb'dan görmek arzusuyla Kanuni'yi İran seferi konusunda daima teşvik etmiştir.

Kanuni, 1534 Haziran'ında İran seferine çıkararak Eylül sonlarında Tebriz'e ulaştı. Osmanlı ordusu Kızılören'i geçip Irak-ı Aceme girdi. Sultaniye şehrine gelindiğinde kar yağışı ve düşen sıcaklık ordunun hareketinin devamına mâni oldu. Burada Dulkadir oğlu Muhammed Han, bin süvari ile Osmanlı hizmetine girdi. Kuvvetinin bir kısmını bu şekilde kaybetmiş olması hem şahı hem de diğer Kızılbaş reislerini tedirgin etti (Mousavi, 2018, 56; Sümer, 1999, 63). Tahmasb, kendi ordusundan çok daha kuvvetli bir orduyla muharebeye tutuşmayarak Ebher'e çekildi. Kanuni, hava şartlarının ağırlığına rağmen Tahmasb'ı takip ederek Ebher'e girdi (Şah Tahmasb, 2001, 38). Ancak ağır kar yağışı nedeniyle bilhassa iâşe hususunda Osmanlı ordusunda müşkülât yaşanmaya başlayınca ordunun Bağdad'a çekilmesine karar verildi (Sümer, 1999, 63). Kanuni'nin Bağdad üzerine yürüdüğü haberini alan Şah Tahmasb, Bağdad hâkimi Tekeli Muhammed Han'a haber göndererek şehri terk etmesini istedi. O da bütün erzakı ve su kuyularını tahrip ettikten sonra Tebriz'e döndü (Hasan-ı Rumlu, 1357/1979, c.3, 1220). Osmanlı ordusu, 1534 yılının Aralık ayında Bağdad'a ulaşabildi. Bağdad'ı terk etmeyen Burun Sultan'ın oğlu Hüseyin Sultan, Koca Veli ve Budak Bey gibi Tekeli emirleri burada Osmanlı hizmetine girdiler (Sümer, 1999,

64; Kazvinî, 1966, 288; İskender Bey Münşî, 2019, 77-78). Kanuni, Azerbaycan'da hâkimiyet teminiyle neticelenen bu askerî harekât sonrasında Tebriz vilayetinin başına Ulama Han'ı geçirdi. Tekeli beylerinden Veli ve Ali Bey'e de bölgede sancakbeylikleri tevcih edildi (Kazvinî, 1966, 288; Emecen, 2022, 225).

Kanuni'nin İrakeyn seferi sonrasında şaha bağlı kalan tek Tekeli emiri önceden Bağdad valisi bulunan Şerefeddin oğlu Muhammed Han'dı. Osmanlı ordusu Bağdad'a yaklaştığında şahın emriyle başkente çağırılan Muhammed Han, payitahta gelişinde gösterişli bir törenle karşılandı. Tahmasb, onu Muhammed Hüdabende'ye lala tayin edip Herat'a vali olarak gönderdi (Mousavi, 2018, 68; Kazvinî, 1966, 292). Muhammed Han burada iken Safevî Devleti içinde hiçbir etkinliği kalmayan Tekeli Türkmenlerinin yeniden toparlanmasını sağladı. Tekeliler, Özbekler'le yapılan pek çok savaşta Muhammed Han'ın kuvvetleri arasında yer aldı. Yaklaşık otuz yıl Herat valiliğini sürdüren Muhammed Han'ın 1557'de vefat etmesi üzerine oğlu Kazak Han aynı vazifeye getirildi (Mousavi, 2018, 87-88; Kazvinî, 1966, 303).

Öte yandan Kanuni'nin Bağdad'a ulaşmasından sonra Tahmasb'ın, Tebriz'de bulunan Ulama üzerine yürüyeceği, onunla irtibatlı olan Tekeli beylerini de ortadan kaldıracığı haberleri yayıldı. Bu sırada Tahmasb'ın halası oğlu olmasına rağmen sadakatinden şüphe ederek Şamlu Hüseyin Han'ı öldürtmesi haberlerin doğru olduğunu ortaya koyuyordu. Ulama ile irtibat halinde bulunan, bu nedenle Tahmasb'ın gazabına uğrayacağından emin olan Tekeli Gazi Han, Tebriz'e kaçarak Ulama'ya sığındı (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 1379/2001, 126; Mousavi, 2018, 60). Tahmasb, Tebriz'e yönelince Ulama Van'a çekildi, Safevîler Van'ı kuşattılar ancak alamadılar (Sümer, 1999, 64; Şah Tahmasb, 2001, 45; Kazvinî, 1966, 289). 1535 yılı bahar aylarında Osmanlı ordusunun Tebriz'e yönelmesiyle Tahmasb, İran içlerine çekilmek zorunda kaldı.

Gazi Han'ın babası Tekeli Çerkes Hasan, Urumiye hâkimi iken Div Sultan ile anlaşmazlığa düştüğü için öldürülmüştü. Tahmasb tarafından 1530 yılında Behram Mirza'ya lala ve Herat valisi olarak tayin edilen Tekeli emirlerindendi (Şah Tahmasb, 2001, 27; Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 54). Kanuni, Gazi Han'a Bağdad'ın alınmasındaki hizmetlerine mukabil bölgenin valiliğini verdi. Fakat kısa süre sonra idaresinden dolayı şikâyetler artınca İstanbul'a çağırıldı. Gazi Han emre itaat etmeyerek 1540-41 yılında çoğunluğu Kara Ulus halkından olmak üzere 5-6 bin kişi ile İran'a döndü (Sümer, 1999, 91; Mousavi, 2018, 71). Tahmasb tarafından affedilerek o sırada Elkas Mirza'nın idaresinde bulunan bölgelerden Bakü, Saliyan ve Mahmudabad-Şirvan hâkimi yapıldı. Fakat Şirvan hâkimi Elkas Mirza'nın gazabına uğrayarak iki kardeşi ve yakın adamlarıyla birlikte öldürüldü (Hurşad b. Kubad el-Hüseynî, 1379/2001, 145; Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 54; Kazvinî, 1966, 294-295).

Şah Tahmasb'a karşı isyan eden bir diğer Tekeli emiri Kazak Sultan'dı. Babası Tekeli Muhammed Han'ın 1557'de ölümü üzerine Herat hâkimliğine getirilen Kazak Sultan, cesur ve muteber bir kumandan olarak nam salarak zamanla 10 bin kişilik bir kuvvet çıkaracak kadar güçlenmişti (Gündüz, 2011, 347; Tarih-i Kızılbaşân, 2016, 54). Ancak Özbeklere karşı elde ettiği başarılarından sonra bağımsız hareket etmeye başlaması Tahmasb tarafından hoş karşılanmadı. Bu sırada şahın yanında bulunan Kazak'ın kardeşlerinden Tatar Sultan ve Ali Bey, Tahmasb'ı ona karşı kışkırtmaktaydılar. Tahmasb, Kazak Han'ın akrabası olan Tekeli beylerine haber göndererek onu öldürene mükâfat olarak Herat valiliğini vermeyi vaat etti. Kazak'ın kardeşlerinden Mustafa, Müseyyib ve Ahmet, Herat'ta ona karşı suikast tertip etmeye kalktıysa da başarılı olamadılar. Kazak Han'ın durumdan haberdar olması üzerine onun canına kasteden kardeşleriyle bir gurup Tekeli 1565'te Herat'tan ayrılarak Guriyan hâkimi Rumlu Safi Veli Halife'ye sığındılar (Kazvinî, 1966, 310). Kazak

Han üzerlerine kendine bağlı olan kardeşi Hüseyin Kulu ve oğlu Cafer'i gönderdi. Guriyan etrafında yaşanan çatışmada Ahmet Bey ve Müseyyib Bey yakalanırken, Mustafa Bey, Safi Veli Halife'nin oturduğu Kusuye Kalesi'ne sığındı (Kazvinî, 1966, 310). Kazak Han, 4000 süvarilik bir kuvveti Safi Veli'nin üzerine gönderdi. Mustafa Bey ve diğer kaçıranların teslim edilmemesi halinde kaleyi zabt etmekle tehdit etti. Tahmasb'ın Kazak'ı ortadan kaldırmakla görevlendirdiği Behram Mirza'nın oğlu Sultan İbrahim Mirza ve Bediuzzeman Mirza'nın kuvvetleri, Safi Veli'nin yardımına yetişerek kaleyi çeviren Tekelileri bozguna uğrattılar. Bu hadiseden kısa süre sonra Kazak Han hastalanarak vefat etti. Kazak'a tabi birliklerin büyük kısmı dağıldılar. Kazak'ın oğlu Cafer de Herat'tan çıkıp, Belh'e ve oradan da Hindistan'a kaçtı (Kazvinî, 1966, 309-310).

Kazak Sultan'ın 1565'te ölümüyle Tekelilerin Safevî Devleti'ndeki siyâsî nüfuzu tamamen kırılmış oldu. Ulama'nın isyanı ve Osmanlı hizmetine girmesinden bu yana Tekelilere karşı olumsuz düşüncelere sahip olan Tahmasb, Kazak Han'ın isyanından sonra daha da hiddetlenerek Tekelilerin dirliklerini ellerinden aldı. Herat valiliği, Emir Kayıp Bey Ustaclu'ya verildi (Mousavi, 2018, 101-102). Bu durum Tekeli beylerini son derece zor duruma düşürmüştür. Tekeli beylerinden birkaçı Tahmasb ölmeden kısa süre önce yeniden dirliklerine kavuşmakla birlikte bu dirlikler ekseriyetle Gilan'daydı. Tahmasb'ın öldüğü 1576 yılında Şerefeddin oğlu Veli Sultan Horasan'da, Solak Hüseyin ve Erdoğan Halife'nin Gilan'da dirlikleri vardı (Sümer, 1999, 92). Tekelilerin yediği ağır darbeden sonra Ustaclular yeniden itibarlarına kavuşarak boylar arasında en üstün vaziyete geldiler (Sümer, 1999, 83).

Tahmasb'ın ölümünden sonra onun oğullarından hangisinin Safevî tahtına geçirileceği hususunda Kızılbaş beyleri arasında yeni bir çekişme başladı. Tahmasb döneminde nüfuzları hayli artan Ustaclular, Haydar Mirza'dan yanaydılar. Afşar ve Rumlu beyleri ile Tekeliler ise İsmail Mirza'nın şah olmasını istemekteydiler (Sümer, 1999, 110-111). Devlet idaresindeki Ustaclu tesirini kırmak, kaybettikleri itibarlarını geri kazanmak isteyen Solak Hüseyin ve Erdoğan Halife gibi Tekeli beyleri Tahmasb'ın ölüm haberini alır almaz Gilan'daki dirliklerini terk ederek Kazvin'e geldiler. İsmail Mirza'nın tahta geçmesini beklemeden, o sırada Kazvin'de bulunan Ustaclu Allah Kulu Sultan ve diğer Ustaclu emirlerini öldürdüler, mallarını yağma ettiler. İsmail Mirza da Ustacluların katli yönünde emirler verince çok sayıda Ustaclu beyi aynı akıbete uğradı. Bu ise Tekelilerin yeniden güçlenmesine vesile oldu (İskender Bey Münşi, 2019, c.1, 224-225).

İsmail Mirza, tahta cülusuyla teyzesi oğlu Tekeli Şerefeddin oğlu Müseyyib Sultan'a iltifat ederek han rütbesiyle onu Rey hâkimliğine getirdi. Tekeli Solak Hüseyin ve Erdoğan'ya da önemli dirlikler verdi (İskender Bey Münşi, 2019, c.1, 243). İlk başta Haydar Mirza'nın başa geçmesine taraf oldukları için şahın gazabına uğrayan Ustaclular, zamanla İsmail'in itimadını kazandılar, yeniden önemli mevkilere geldiler. Esasen Şah II. İsmail, Türkmen ve Tekelilere karşı Şamlular ve Ustacluları bir denge unsuru olarak teşkilatlandırmıştı. Bu yapı kendi içerisinde daimî bir çekişmeyi de beraberinde getirmiştir. Ancak II. İsmail'in aniden ölümü bu iki grup arasında bir mücadelenin başlamasını erteledi (Sümer, 1999, 116-117). Hatta boylar kendi aralarında bir kan davası yaşanmaması hususunda ant içip tahta Tahmasb'ın en büyük oğlu Muhammed'in geçirilmesi hususunda anlaştılar.

Çocukluğunda geçirdiği bir hastalık sebebiyle gözleri görmeyen aynı zamanda devlet idare edecek vasıfları haiz bulunmayan Muhammed Hüdabende'nin yerine idare Türkmen beylerinin elindeydi. Beyler, kendi arzularına göre dirlikleri bölüştüler. Tekelilerden Müseyyib Han, Rey; Veli Han, Hemedan valiliklerini alırken Erdoğan Halife'ye Şirevn'da dirlik verildi (Sümer, 1999, 119). Bir müddet sonra

Muhammed Hüdabende'nin hanımı Mehdî Ulyâ Begim'in devlet idaresinde etkili olmaya başlaması ise Türkmen emirlerini rahatsız etti. Bilhassa melikenin makam ve mansıp tevziinde serbest hareketi beyler tarafından kendisine düşmanlık duyulmasına sebep oldu. Mehdî Ulyâ Begim'in zaman zaman Türkmen, Tekeli, Ustaclu ve Afşar beylerine gösterdiği iltifat nedeniyle boylar arasındaki nüfuz mücadelesi de hiçbir şekilde yavaşlamadı. Bir araya gelen beyler bu kargaşaya son vermenin melikenin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağı hususunda ittifak ettiler. Her kabileden bir kişi olmak üzere hareme giren Türkmenler, Muhammed Hüdabende'nin gözleri önünde karısını katlettiler. Harem dairesine girenler arasında Tekeli Çelebi Bey de bulunmaktaydı (Sümer, 1999, 125).

Şah Muhammed'in karısının öldürülmesinden sonra ekseriyeti Şamlu ve Ustaclu olan Horasan beyleri bir araya gelerek iktidardaki güçlerini artırdılar. Türkmen ve Tekeli beylerinin dışarda tutulması bir süredir devam eden Ustaclu ve Şamlu ittifakına karşı Türkmen ve Tekelilerin muhalefetini artırdı. Sayın Kale mevkiinde iki taraf arasında vuku bulan savaşta Türkmen ve Tekeliler yenilgiye uğradılar. Bu yenilgi, Tekelilerin Hemedan ve Rey bölgesindeki zengin dirliklerinin Ustaclu ve Şamluların eline geçmesine neden oldu. Tekelilerin bir kısmı Bağdad'a giderek Osmanlılara sığınmak zorunda kaldılar. 1586 yılında Hemedan valisi Veli Han'ın oğulları Seydi ve İlyas Bey ile Solak Hüseyin'in oğulları Muhtar ve Hasan Bey, Veli Han oğlu İbrahim'in oğlu Halil Bey, Osmanlılara iltica ettiler (Sarı, 2020, 68). Şirvan'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle Tekeli Erdoğdu Halife ve oğulları da dirliklerini yitirmiş oldular. Böylece Tekeliler, güçlerini büyük ölçüde kaybederek ikinci derecedeki oymaklar arasına düştüler (Sümer, 1999, 144).

Şah II. İsmail'in kısa süren saltanatında ve Muhammed Hüdâbende (1577-87) döneminde Safevî şahının Kızılbaşlar üzerindeki otoritesi büyük ölçüde yok olmuş durumdaydı. 1587 yılında Safevî tahtına oturan I. Abbas, Kızılbaşlara rağmen merkezî bir devlet idaresinin tesisinde kısmen başarılı olabildi. O, büyük ve güçlü boyların bölünerek birbirleriyle karıştırılması, yurtlarının değiştirilmesi, askerî ve ekonomik yükümlülüklerle tâbi tutulmalarını içeren politikasıyla Türkmenlerin nüfuzunu kırdı. Ermeni, Çerkez ve Gürcü esirlerden teşkil edilen gulam birliklerini ordunun esas gücü haline getirerek Kızılbaşların ordudaki etkisini de azalttı (Hinz, 1992, 66-67). I. Abbas, 1598 yılında başkenti, bir Türk şehri olan Tebriz'den önce Kazvîn'e ardından İsfahan'a taşıyarak Türkmenlere karşı iktidarını daha da sağlamlaştırdı. Bu düzenlemelere özellikle Doğu ve Güney İran'da pek çok Türkmen boyu şiddetle karşı durdular. Ancak şah, başta Tekeliler olmak üzere başkaldıran Türkmenleri katlettirerek buna karşılık verdi (Roemer, 2006, 91-92).

Şah Abbas, 1596 yılında Mazenderan'ın fethine gönderdiği Ferhat Han'dan Tekelilerin bir kısmının buranın hâkimlerinden Melik Bahmen'e yanaştıkları ve Âmul Kalesi'ni onun emriyle muhafaza edip teslim etmedikleri haberini aldı. Buna çok hiddetlenen şah, onların topyekûn katledilmelerini emretti. Tekelilerin büyük kısmı bu sırada Hemedan ve Ali Şeker ülkesinde bulduklarından bu ülkelerin hâkimi Çekenli Hasan Ali Han'a ferman gönderilerek emrin icrası istendi. Abbas'ın fermanına göre müstesna tutulmaksızın bu zümreye mensup kim olursa olsun öldürecek, mallarına ve mülklerine el konulacaktı. Katliamda hayatını kaybeden Tekeli emirleri arasında Müseyyip Han, İlyas Han'ın oğlu Yüzbaşı Veli Bey ve Şerefeddin Han'ın torunu Mustafa Han da vardı (İskender Bey Münşi, 2019, c.2, 192-193). Solak Hüseyin'in oğlu Bayram Han ise çareyi Bağdad'a kaçmakta buldu (Sümer, 1999, 169).

Şah Abbas'ın Kızılbaşlara karşı bu sert tavrı, onları devlet yönetiminden uzaklaştırıp geri plana itmesi, bunların Anadolu'daki uzantılarına yönelik faaliyetlerini de etkileyip en aza indirdi. Şah Abbas'ın öldüğü 1629 yılına ait oymakların emirlerini

gösteren cetvelde Tekelilere ait hiçbir emirden bahsedilmemesi onların tamamen tasfiye edildiğini göstermektedir. Aynı listede Ustaclu reislerinden yalnızca üç beyin ismi kaydedilmiştir (Sümer, 1999, 161-170).

Sonuç

Safevî Devleti, eski Akkoyunlu ve Karakoyunlu sahasında ortaya çıktığından devlet neşet ederken bölgedeki Türkmenlerin gücüne dayanmıştır. Bununla birlikte, Anadolu'dan giden Türkmen unsurun da hem devletin kuruluşu hem de gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar zamanında Anadolu Beylikleri ve Osmanlı topraklarına gönderilmiş olan Safevî halifeleri sayesinde bilhassa Türkmenler arasında tarikatın yayılmış olması Şah İsmail'in hurucuyla Türkmenlerin şevkle ona katılmak üzere Safevî mülküne gitmelerinde esas etken olmuştur. Safevî Devleti, kurulduktan sonra da insan gücü bakımından Anadolu'dan beslenmeye uzunca bir süre devam etmiştir.

Osmanlı merkezi hükümetinin konargöçerlere yönelik zorunlu iskâna tabi tutmak ve aşırı vergi talep etmek başta olmak üzere baskı politikasını benimsediği bunun da Türkmenlerin İran'a göç etmesinde temel sebep olduğuna dair görüşler artık geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Osmanlı hâkimiyetine giren beyliklerin askeri sınıfının imtiyazlarına son verilmesi, özellikle sipahilerin dirliklerinin ellerinden alınmasının göçler üzerine etkisi daha fazla olduğu görülmektedir. Zira eski Türk idare anlayışına uygun olarak boylar federasyonu şeklinde teşkilatlanmış olan beyliklerde sipahiler, mensup oldukları aşiretler içerisinde nüfuzlu kimselerdi. Bu sipahiler arasında beylerle sıhrî bağları bulunanlar da azımsanmayacak sayıda idi. Bu itibarla sipahiler tüm aşireti harekete geçirebilecek bir güce sahiplerdi. Nitekim Dulkadirli ve Karamanlı sipahilerin tımarlarının alınması üzerine onlar etkili isyanlar çıkarmıştır. Şahkulu Baba isyanının geniş bir sahada tesirli olmasında da sipahilerin rolü göz ardı edilemez. Türkmenlerin, Osmanlılara alternatif olarak Safevîleri görmelerinde de bu sipahiler önemli roller oynamışlardır.

Kalabalık Türkmen aşiretlerinin beyleri, yönettikleri kabilelerden çok sayıda asker çıkarabilmişlerdir. Safevî ordusu aşiret güçlerine dayandığından Türkmen kabilelerinin beyleri devletin askerî ve idârî teşkilatında önemli mevkilere gelebilmişlerdir. Yönetimlerine verilen bölgelerde merkezî hükümetin tesirinden uzak olarak kısmen bağımsız bir idare kuran han veya sultan ünvanlı Türkmen emirleri, tasarruflarındaki dirlikler sayesinde iktisâdî olarak da güçlü olmuşlardır. Ancak Türkmen beylerinin, merkezî idarede daha fazla söz sahibi olma arzusu boylar arasında amansız savaflara da sebep olmuştur. Safevî şahları, kendi otoritelerini tesis edebilmek için Türkmen boyları arasındaki çekişmeleri kullanmışlardır, zaman zaman Türkmenlerin tenkili için katliamlardan geri durmamışlardır. Bu anlamda Tekelilerde olduğu gibi Türkmenler, Safevî Devleti'nin hem kurucusu hem de kurbanları olmuşlardır.

Tekeliler, Antalya, Isparta, Burdur ve Karaman bölgesinden ayrılarak İran'a giden Türkmenlerdir. Bunlar Safevîliğe samimi kalple bağlanarak hem tarikatın yayılmasında hem de Safevî Devleti'nin vücut bulmasında mühim vazifeler görmüşlerdir. Oruç Bey Bayat, Tekelilerin Safevî Devleti içerisindeki vaziyetini izah ederken bunların asil ve aristokrat aileler olduklarından bahisle onları İspanya'daki düklere benzetmektedir. Şah İsmail ve Tahmasb zamanlarında Hemedan ve İsfahan'da toplanmış olan Tekeliler, zaman zaman Meşhed'in idaresini de ellerinde tutmuşlardır. Tahmasb zamanının başında Türkmen boyları arasındaki mücadelenin içerisinde yer alarak merkezî idareyi de kendilerine tabi kılabacak kadar güçlenmişlerdir. Safevî şahları, Tahmasb zamanından itibaren otoritelerini zaafa uğratan Tekelileri tenkiline girişmişlerdir.

Safevî hanedanının peş peşe gazabına uğrayarak güç kaybeden Tekeliler bilhassa Şah Abbas döneminde Safevî Devleti idaresinden tamamen tasfiye olmuşlardır.

Kaynaklar

Kaynak Eserler

- Şahin, İlhan – Emecen, Feridun. *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.
- Abdüllatif Kazvinî. *Safevi Tarihi*, çev. Hamidreza Mohemmenejad, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.
- Aşıkpaşazâde. *Osmanlı Tarihleri Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Nihal Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*. Neş. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Celal-zâde Mustafa. *Selim-nâme*, Neş. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Hasan-ı Rumlu. *Ahsenü't Tevârih*, Neş. Abdülhüseyn Nevaî, Tahran 1357/1979.
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, Neş. İsmet Parmaksızoğlu, C.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.
- Hurşad b. Kubad el-Hüseynî. *Târîh-i İlçi-yi Nizamşah*, Neş. M. Rızâ Nâsirî – Koiçi Haneda, Tahran 1379/2001.
- İbn Bibî. *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuknâme)*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İbn Kemal. *Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter*, Neş. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- İskender Bey Münşi-yi Türkmen. *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.1-2, Çev. Ali Genceli, Neş. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- Kadı Ahmed Gaffarî-i Kazvinî. *Tarih-i Cihan-ârâ*, Neş. Hasan Nerâkî, Tahran 1342/1966.
- Lütfî Paşa. *Tevârih-i Âl-i Osman*, Neş. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Mousavi, Nasrin. *Tekmiletü'l-Ahbar'ın Türkçe Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede. *Müneccimbaşı Tarihi*, nşr. İsmail Erünsal, C. II, Tercüman Yayınları, İstanbul 1975.
- Oruç Bey Bayat. *İlişkiler (Bir Şii/ Katolik İranlı Don Juan)*, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- Peçevî İbrahim Efendi. *Peçevî Tarihi*, Neş. Bekir Sıtkı Baykal, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Rumlu Hasan. *Ahsen'üt Tevârih Şah İsmail Tarihi*, Çev. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara 2004.
- Şah Tahmasb-ı Safevî. *Tezkire*, Çev. Hicabi Kırlandıç, Anka Yayınları, İstanbul 2001.
- Tarih-i Kızılbaşân (Kızılbaşlar Tarihi)*, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- ### Araştırmalar-İncelemeler
- Ak, Mehmet. “Teke Adı ve Teke Yöresi Üzerine”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.30, 2018, s. 1019-1040.
- Allouche, Adel. *Osmanlı Safevi İlişkileri Kökenleri Gelişimi*, Anka Yayınları, İstanbul 2001.
- Armağan, Latif. “Tarihi Süreç İçerisinde Teke Yöresi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX/S.32, 2002, s. 1-19.
- Armağan, Latif. “XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIX/S.30, 1997, s.1-35.
- Çelik, Şenol. “Teke-ili”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s.344-347.
- Emecen, Feridun. *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 2022.
- Emecen, Feridun. “İhtilalcî Bir Mehdîlik” Hareketi mi? Şahkulu Baba Tekeli İsyanı Üzerine Yeni Yaklaşımlar”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*. haz. Fatih Yeşil, Mehmet Öz, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 521-534.
- Emecen, Feridun. “Antalya”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.3, TDV Yayınları, İstanbul 1991,

s.232-236.

- Emecen, Feridun. “Şahkulu Baba Tekeli”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.284-286.
- Fisher, Sydney Nettleton. *Sultan Bazyezid Han, 1481-1512*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Gülten, Sadullah. “Osmanlı Devleti’nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S.11, 2016, s.27-43.
- Gülten, Sadullah. *Osmanlı- Safevî Kıskaçında Kızılbaşlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.
- Gündüz, Tufan. *Kızılbaşlar; Osmanlılar; Safeviler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- Gündüz, Tufan. “Tekeli”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s.347-348.
- Hinz, Walther. *Uzun Hasan ve Seyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Çev. Tefik Bıyıklıoğlu, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Karaca, Behset. “Teke Yöresinden Safevî Devletine Göçler”, *Geçmişten Günümüze Göç*, haz. Osman Köse, C.I, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.577-594.
- Karaca, Behset. *XV. ve XVI. yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- Kofoğlu, Sait. “Tekeoğulları”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 348-350.
- Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar; Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Belleten*, C. LXIV/S.239, Nisan 2000, s.129-160.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- Roemer, Hans R. “Kızılbaş Türkmenler; Safevî Teokrasinin Kurucuları ve Kurbanları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.38, 2006, s. 81-92.
- Sarı, Arif. “Osmanlı Devleti’nin Safevî Tebasına Yönelik İstimalet ve Mülteci Siyaseti”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.53/S.3, 2020, s.55-78.
- Sümer, Faruk. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Tekindağ, Şababettin. “Teke-eli veya Teke-ili”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.12/1, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s.124-125.
- Tekindağ, Şababettin. “Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.3, Aralık 1967, s. 34-39.
- Tekindağ, Şababettin. “Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.4, Ocak 1968, s.54-59.
- Tekindağ, Şababettin. “Teke-Oğulları”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 12/1, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 128-133.
- Tekindağ, Şababettin. “Teke-Eli ve Teke-Oğulları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.7-8, 1977, s.55-94.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- Yazıcı, Tahsin. “Safeviler”, *İslam Ansiklopedisi*, C.10, MEB Yayınları, İstanbul 1966, s.53-59.

Extended Abstract

The transformation of Safavidism, which emerged as a Sunni sect in Ardabil, into a Shi’ite sect, as well as its transformation into one of the most important states in world politics since the early 16th century, is one of the exceptional events of history. Turkmen in Azerbaijan provided the greatest support to the Safavid statehood process. However, it is also known that Turkmen who left Anatolia for Iran also contributed to the formation and development of the Safavid State. On the other hand, it is widely believed that the Turkmen who left Anatolia for Iran were so numerous that they had a great influence on the development of the Safavids, and they occupied important positions in the military and political life of the Safavids. This is one of the issues that has not been fully elucidated in Safavid historical studies. It is also a matter of fact whether the views that accept the Turkmens’ joining the Safavid unity as a result of the

Ottoman oppression against them are in line with reality or not. The view that Safavid sheiks mobilized large Turkmen masses by sending caliphs to Anatolia, that this was the result of planned propaganda, and that the Safavids were involved in many revolts that broke out at the beginning of the 16th century needs to be reconsidered. When the spread of Safavidism among the Tekeli, the Tekeli rebellion, and their journey to Safavid ownership are analyzed, it is seen that a process other than the above-mentioned general assumptions took place.

This study focuses on the spread of Safavidism among Turkmens, Turkmen migrations from Anatolia to Iran, and the role of Safavids in Anatolian revolts from the center of Tekeli Turkmens. The first conclusion of the study is that the proximity between the ancient Turkmen beliefs and the Safavid doctrine was the main factor in the spread of Safavidism among the Tekeli. Likewise, even in the mid-fifteenth century, when Safavidism was spreading rapidly, Turkmens retained their beliefs based on ancient Turkic religion, such as the appearance of God in human form, the transmigration of the soul from one body to another, and the expectation of a savior leader who would end injustice and oppression. Among the Turkmens, respect for the lineage of the prophet, the desire to be connected to him, and the related understanding of awliya played an important role. In this belief, the love for Ahl al-Bayt and the sanctification of the Prophet, and even his divine attributes, came to the fore. Elements of the traditional beliefs of the Turks found a place in the Safavid sect in a partially differentiated and Islamicized form.

The determination that religious motives were the main factor in the Tekelis' inclination towards Safavidism reveals the necessity of reconsidering the thesis that they turned to the Safavids because the Ottoman central administration oppressed the nomads, especially through heavy taxes. In addition, considering that the Tekelis were largely outside the Ottoman borders when they turned to the Safavids, it seems essential to reconsider this assumption.

The influence of the Safavid caliphs on the Turkmen uprisings in Anatolia in the 16th century can be proved to a great extent. However, it is difficult to say that these uprisings were directly controlled by the Safavid Shahs. It is understood that Shah Ismail was not aware of the uprising of the Tekelis in Anatolia and even considered it a threat when he received news that a large group of Tekelis had entered Iran.

The fact that Turkmens held important positions in the Safavid State is not surprising in a state structure that relied on Turkmens militarily and bureaucratically. However, it cannot be said that Turkmens lived a comfortable life in the Safavid lands and always had a say in the government. Especially during the reign of Shah Abbas, the Tekelis were massacred by the Safavid administration and this event became famous as the Tekeli Disaster.

As a result, it is understood that the Tekeli Turkmens, who had been in contact with Safavidism since the era of Sheikh Haydar, were primarily influenced by sectarian zeal in their journey to Iran. In particular, the Safavid caliphs active in Teke-ili were extremely effective in spreading the sect among the nomads in the region. However, the unstable situation of Teke-ili, especially after the disappearance of the Karamanids, also affected the migrations from the region to Iran. In this respect, it is seen that religious reasons were the main factor in the Teke-ili's inclination towards Safavidism, while the Teke-ili's position in the Safavid administration gradually became less important as of the end of the 16th century in connection with political developments.